

Sterk burgerschap

PIERRE LEFRANC

Eric Lanckswert, *Sterk burgerschap. Burgerschapskwaliteiten als voedingsbodem voor een bloeiende democratie*, Antwerpen: Gompel&Svacina, 2022, 216 pp.

Prof. dr. Lanckswert is hoofddocent aan de universiteiten van Hasselt en Gent. Hij was jarenlang lid van het auditoraat bij de Raad van State. Hij promoveerde op een proefschrift over burgerparticipatie op het lokale bestuursniveau. Zijn onderzoek spitst zich sedertdien daarop toe, evenals op de vernieuwingen in de rechtspraak, toegepaste ethiek, en onderhandelen en bemiddelen. Naast tientallen bijdragen in tijdschriften en boeken, schreef Lanckswert weer een boek, het zesde. De titel van dit nieuwe boek trekt ontegenzeggelijk mensen aan met vragen over het functioneren van een democratie en de rol van burgers daarin. Ik las het boek dus.

De auteur schrijft dat onze samenleving in crisis is. We staan met zijn allen voor grote maatschappelijke uitdagingen. De auteur wijst op de klimaatverandering, het verlies aan biodiversiteit, de milieuvervuiling, de spaak lopende mobiliteit, de toenemende kloof tussen arm en rijk, het gebrek aan betaalbare woningen, werkbaar werk, het omgaan met superdiversiteit en multiculturalisme, de bedreiging van de privacy, de gevoelens van onveiligheid en angst, de polarisatie,

de eenzaamheid, de vergrijzing en het *fake news*. Politieke discussies over zo'n grote maatschappelijke thema's stoten te weinig door naar de wortels van de problemen, vindt de auteur. Hij wijt dat aan een teveel aan ik-gerichtheid, een te sterke focus op het economische en het materiële, en ons onvolkomen stilstaan bij grote vragen over de waarde- en zinvolheid van het leven en over de taak en de rol van mensen binnen het grote levensgeheel. We zitten dus echt in de puree, meent de auteur.

Toch is het boek geen product van doemdenken van de auteur. Integendeel. Hij ziet in die gigantische opgaven kansen voor verandering én merkt op dat we die kansen al volop grijpen. Getuige hiervan zijn de vele initiatieven die hij in het boek aanhaalt en die hij hoopvol noemt. Ze illustreren dat burgers zich kunnen engageren om maatschappelijke problemen aan te pakken. Die vaststelling zette de auteur aan tot het schrijven van dit boek. Het engagement dat hij rondom zich ziet, vergt immers burgerschapskwaliteiten die ons moeten toelaten 'de adembenemende, bevrijdende sprong te maken van het "ik" naar het "ik en wij"'. Die kwaliteiten

zijn voor de auteur de voedingsbodem van 'een bloeiende democratie'. Een meer dan voldoende reden om op zoek te gaan naar wat van een mens een burger maakt.

'Sterk burgerschap' doet onvermijdelijk denken aan 'handelen', één van de drie menselijke basisactiviteiten (naast arbeiden en werken) die Hannah Arendt heeft geanalyseerd in haar monumentaal boek *De menselijke conditie* (Amsterdam, Boom uitgeverij, 2009), dat de auteur heeft gelezen. Handelen is de enige basisactiviteit die zich rechtstreeks tussen mensen afspeelt. Het wordt gekenmerkt door 'pluraliteit', d.w.z. door 'het feit dat op aarde geleefd en de wereld bewoond wordt door mensen, niet door de Mens'. Handelen dat innig verbonden is met spreken, wordt gedreven door het verlangen naar betekenis en zin. Handelen gebeurt in vrijheid en is dus een intrinsiek waardevolle activiteit. Handelen sticht en onderhoudt het domein van intermenselijke relaties en van menselijke aangelegenheden. Het boek van Lanckswertd gaat over deze menselijke basisactiviteit.

Hoewel het boek *De mens in opstand* van Albert Camus niet in de uitgebreide bibliografie voorkomt, doet *Sterk burgerschap* toch teruggrijpen naar dit boek over de ontsporing van het revolutionaire denken en de redelijkheid van de persoonlijke revolutie. Camus is daarin op zoek gegaan naar hoe we ons moeten gedragen in de wereld. Een mens in opstand is een mens die nee zegt maar niet opgeeft: 'het is ook een mens die ja zegt'. Een opstandige impuls beroept zich stilzwijgend op een waarde en is in wezen geen egoïstische impuls. Opstand heeft alleen betekenis binnen onze Westerse samenleving 'waar een theoretische gelijkheid een grote feitelijke ongelijkheid verhuult'. De mens in opstand is een mens die 'vol overgave een menselijke orde eist waarin alle antwoorden menselijk zijn, dat wil zeggen redelijk geformuleerd'. Het boek van Lanckswertd gaat over de Camusiaanse opstandige mensen.

'Sterk burgerschap' doet onwillekeurig ook denken aan 'sportief burgerschap' van Hans Achterhuis en Nico Koning in hun boek *De kunst van het vreedzaam vechten. Een zoektocht naar de bronnen van geweldbeteugeling* (Rotterdam, Lemniscaat, 2017, tweede druk). 'Democratie vraagt bereidheid om

de strijd aan te gaan, de regels van het spel te respecteren en een onverhoopt verlies te nemen', schrijven deze auteurs in hun studie over geweldbeteugeling. Mondigheid én sportiviteit dus. Zij stellen dat democratie niet zal werken wanneer '(te) grote delen van de bevolking' de vereiste training in mondigheid en sportiviteit missen en ze die niet hebben opgedaan in andere domeinen'. In een van buiten opgelegde democratie is er wel strijd, mondigheid dus, maar nog geen sportiviteit. Om sportief te kunnen zijn moet je bereid zijn om de confrontatie aan te gaan, je te onderwerpen aan de spelregels, je verlies te incasseren, de tegenstander te respecteren, en je voor te bereiden en te oefenen. Sportief burgerschap, menen deze filosofen, vereist dus horizontale disciplinerende en democratische procedure. Het boek van Lanckswertd gaat over deze sportieve burgers en democratische procedure.

In een kort eerste van drie delen, 'Mensbeelden', noteert Lanckswertd 'dat een deel van de bevolking in staat en bereid is om zich in te zetten voor de gemeenschap'. In het kielzog van Rutger Bregman (*De meeste mensen deugen. Een nieuwe geschiedenis van de mens*, De Correspondent, 2020) schrijft hij dat we 'eigenlijk alle reden [hebben] om te vertrouwen op de kracht van mensen'. Eén van de voorbeelden die Lanckswertd aanhaalt, brengt een slagzin in herinnering waarmee Eva Wolf en Wouter Van Dooren hun boek (*De waarde van weerstand. Wat Oosterweel ons leert over besluitvorming*, Kalmthout, Pelckmans Pro, 2017), waarin zij de conflictescalatie gedurende decennia in het zogenaamde Oosterweeldossier bestuurskundig analyseren, eindigen: 'Weerstand is zuurstof voor de politiek'. Deze auteurs zien een samenleving waar de grote ideologieën/verzuiling plaats heeft gemaakt voor 'standby-publieken'. De (politieke) besluitvorming moet daarom niet langer naar draagvlak maar naar rechtvaardigheid streven. Als algemene regel voor een rechtvaardig beleid geldt dat iedereen een billijk deel van de baten en de lasten moet dragen. Wat precies billijk is, is geen technisch maar een politiek debat. Dat betekent dat de politiek in dialoog moet gaan met de maatschappij en zo lang mogelijk ruimte moet laten voor verschillende oplossingen. Daarvoor zijn rechtvaardige beleidsprocedures nodig. Dit zijn procedures die ruimte laten voor de discussie over de verdeling van baten en lasten. De auteurs

zien rechtvaardige beleidsvorming als een piramide met aan de top een rechtvaardig beleid dat bouwt op procedurele rechtvaardigheid die gefundeerd is op relationele rechtvaardigheid.

In zijn tweede, uitgebreider deel, 'Democratie', zit Lanckswertd vanuit zijn perspectief op dezelfde golflengte. Democratie 'als een bestuursvorm die berust op zelfwetgeving'. Onze representatieve en participatieve democratie heeft hier een groot werkpunt: Lanckswertd ziet (dan toch) bij grote delen van de bevolking een 'gebrek aan politieke betrokkenheid' en dat is niet enkel te wijten aan die burgers zelf maar ook aan ons democratisch systeem dat er onvoldoende in slaagt 'om het burgerschap aan te zwengelen'. Niettemin vindt de auteur dat 'het werkelijke probleem [...] de ingesteldheid van veel mensen' is: 'het is niet zozeer de democratie die in crisis is, maar de westerse samenleving en vooral de mens'. Na eerst criteria te hebben bepaald voor 'kwaliteitsvolle democratische beslissingen' — dit zijn beslissingen die het algemeen belang dienen én, daarmee samenhangend, rechtvaardig zijn — brengt deze persoonlijke analyse de auteur naar het derde, meest uitgebreide derde deel van zijn boek over burgerschap en (de) negen burgerschapskwaliteiten.

Lanckswertd toont verschillende benaderingen van burgerschap en legt uit waarom de invalshoek van de deugdethiek zeer interessante inzichten biedt en waarom het republikeinse model vanuit de invalshoek van de politieke filosofie, de rijkste invulling geeft aan de notie burgerschap. Deugdethiek enerzijds biedt het perspectief om onze democratie zo op te vatten dat 'beter burgerschap' in de hand kan worden gewerkt. In het republikeinse model, dat de nadruk legt op actief burgerschap, anderzijds, is het streven naar democratie onlosmakelijk verbonden met een streven naar ontwikkeling van de mens. Zoals dat bij de hier aangehaalde auteurs het geval is, legt ook Lanckswertd vanuit zijn venster naar de samenleving de lat hoog vooraleer mensen het etiket 'burger' (met kwaliteiten) opgespeld kunnen krijgen. Daarvoor moet je over de volgende kwaliteiten beschikken: praktische wijsheid (een samenspel van gezond verstand, pragmatisme, gevoel en ervaring), moed (om de eigen mening te uiten, verantwoordelijkheid op te nemen en verantwoording af te leggen), matigheid (zelfbeheersing),

(inhoudelijke en procedurele) rechtvaardigheid, waarheidsliefde (bereidheid de realiteit te zien zoals ze is), (begrensde) tolerantie, openheid en aandacht, solidariteit en mededogen, en (individuele en collectieve) creativiteit. De auteur gelooft dat die kwaliteiten bij de mensen — minstens in de kiem — aanwezig zijn en dat die kunnen worden ontwikkeld door opvoeding en onderwijs, door introspectie, met de hulp van media enz. Daar wil hij ons van overtuigen in zijn laatste hoofdstuk.

Persoonlijke jarenlange ervaringen in een gemeentelijke commissie voor ruimtelijke ordening (artikel 1.3.3 Vlaamse Codex Ruimtelijke Ordening) en een commissie van toezicht in één van de Belgische gevangenissen (artikel 26-31/ van de basiswet van 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden) doen mij geloven dat veel meer mensen 'politiek betrokken' zijn dan Lanckswertd vermoedt. Deze commissies die de decreet-/wetgever heeft gecreëerd, bestaan uit vrijwilligers, mensen die zich *pro deo* kwijten van belangrijke maatschappelijke taken. Die persoonlijke twijfel verhindert niet, of is juist een reden om *Sterk burgerschap* hard aan te bevelen. Het boek van Lanckswertd is immers een welgekomen leeswijzer. Omdat ik me geen waardig alternatief voor democratie kan voorstellen.